

УДК 373.3.31

DEVELOPMENT OF SYNTAX WORK TECHNOLOGIES IN PRIMARY SCHOOL

РОЗВИТОК ТЕХНОЛОГІЙ РОБОТИ НАД СИНТАКСИСОМ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Sokal M.A. / Сокаль М.А.

c. philol.s., as.prof. / к.філол. н., доц.

ORCID: 0000-0001-9274-7651

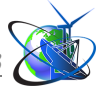
*The State institution «South Ukrainian National Pedagogical University
named after K. D. Ushynsky», Odesa, Staroportofrankivska 26, 65020**Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К.Д. Ушинського», м. Одеса, Старопортофранківська 26, 65020,*

Анотація. В роботі розглядається проблема пошуку методичних підходів до формування синтаксичної компетентності учнів початкової школи. Описано окремі традиційні положення щодо організації навчання синтаксису, висвітлено сучасні пропозиції науковців, актуальні в аспекті впровадження нових освітніх технологій з урахуванням вимог компетентнісно орієнтованого навчання. Наведено (на основі аналізу методичної літератури) деякі організаційно-методичні варіанти роботи над реченням.

Ключові слова: початкова школа, компетентнісно орієнтоване навчання, технології навчання української мови, початкове навчання синтаксису, вправи і завдання із синтаксису.

Вступ.

Технології роботи над синтаксичними вміннями здобувачів початкової освіти заслуговують на особливу увагу у зв'язку з тим, що молодший шкільний вік – це період активного розвитку зв'язного мовлення учнів, оволодіння ними правилами граматичної будови української мови, збагачення їх мовлення різними формами й засобами висловлення думки. Успішна реалізація компетентнісного підходу до опрацювання синтаксичного матеріалу залежить від «опанування синтаксичної будови мови як засобу спілкування, від оволодіння закономірностями сполучуваності слів і побудови речень, виражальними можливостями різних синтаксичних структур та вміння комунікативно доцільно користуватися ними в різних мовленнєвих ситуаціях» [6]. Окрім цього, розвиток лінгвістичної науки, багатоаспектність підходів до осмислення синтаксису із комунікативної, семантичної, прагматичної, експресивної, когнітивної точок зору має знаходити своє відображення у системі його шкільного вивчення, зокрема – і на початковому рівні мовної освіти.

Основна частина.

Впровадження нових технологій у початкову мовну освіту є неможливим без вивчення й переосмислення головних ідей, що сформульовані відомими методистами у працях попередніх років. Тут, безумовно, варта уваги лінгводидактична спадщина О.М. Біляєва. В аспекті обраної теми важливим є формулювання вченим можливих варіантів взаємодії учасників освітнього процесу під час опанування синтаксичного матеріалу: вчитель озвучує лінгвістичні положення, учні – уважні слухачі; вчитель організує спостереження над мовним фактом – й у такий спосіб провокує колективне обговорення отриманих результатів; на основі опрацьованого синтаксичного матеріалу відбувається обмін думками між вчителем та здобувачами освіти (у такій активній формі учні аналізують зроблені висновки, узагальнюють, повторюють вивчене); вчитель виступає керівником самостійного набуття учнями знань на основі підручника; учні здобувають відповідні вміння та навички з синтаксису, залучаючись до процесів самостійної навчальної діяльності на уроці та вдома [1, с. 34].

Для формування синтаксичних уявлень учнів вчений пропонує систему вправ, завдання яких, «по-перше, виробити в учнів уміння визначати в реченнях граматичні основи, по-друге, закріпити відомості про те, що закінчена думка може передаватися, крім групи слів, також окремим словом, по-третє, навчити дітей членувати мову на речення, знаходячи його межі, без чого неможливо правильно виділяти речення на письмі» [2, с. 111].

Опрацювання матеріалу про типи речень за метою висловлювання, вимагає, на думку О.М. Біляєва, відтворення здобутих знань, а також їх поглиблення шляхом аналізу більш складного практичного матеріалу. У роботі над видами речень за метою висловлювання необхідно більше уваги звертати на такі моменти:

1) чітке розмежування словосполучення та речення: речення – одиниця повідомлення (комунікативна одиниця), словосполучення – номінативна одиниця (одиниця називання);

2) пояснення учням того, що словосполучення і речення – синтаксичні одиниці, розкриття їх ознак – спільних і відмінних;

3) інтонсування окличних речень – їх вимовляють з посиленою гучністю, підвищеним голосом, з виділенням того слова, яке найбільше передає почуття;

4) стилістична роль розповідних, питальних і спонукальних речень [2, с.114-115].

С.Г. Дубовик та А.В. Мороз, висвітлюючи організаційно-методичні засади вивчення синтаксичного матеріалу в сучасній початковій школі, констатують складність роботи над словосполученням і реченням у зв'язку з тим, що «її зміст насамперед полягає у виробленні в молодших школярів умінь застосовувати набуті знання і вміння в мовленнєвій діяльності у процесі повсякденного спілкування, тобто насамперед ідеться про формування мовно-синтаксичної компетенції учнів початкової школи» [4, с. 86].

У процесі засвоєння елементів синтаксису важливим є вибір дидактичного матеріалу, «якість» якого здатна впливати й на загальний розвиток здобувача – див. рекомендації А.В. Смешнової по використанню матеріалу класичних творів [8].

Актуальною є пропозиція цієї авторки щодо поповнення матеріалів підручника творчими вправами, які формують креативність мислення учнів, їх самостійність, вміння застосовувати власний досвід у нестандартних ситуаціях. Серед можливих варіантів – вправи на складання речень на задану тему, за опорними словами, словосполученнями, за сюжетними та ситуативними малюнками, на основі власних спостережень, про одне і те саме (у декількох варіантах), з порівняльними, фразеологічними зворотами, продукування бінарних речень-запитань та речень-відповідей.

Наукою встановлено, що людське мовлення зазнає змін упродовж всього життя, але найважливішим віковим періодом розвитку комунікативно-мовленнєвих умінь особистості є період шкільного навчання. Знання особливостей синтаксичного ладу мовлення учнів допомагає вчителю у визначенні технології опрацювання синтаксичних тем: виборі методів і засобів

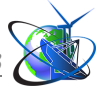

навчання, побудові індивідуальних освітніх напрямків та ін. Так, специфічний для здобувачів початкової освіти недолік синтаксичного ладу мовлення можна пояснити наступним протиріччям: діти активно пізнають навколишнє середовище, прагнуть виразити в мовленні все більш глибокий зміст. Однак спроби використання складних синтаксичних конструкцій, речень нової структури приводять до помилок або недоліків синтаксичного характеру. Серед останніх найпоширенішим є невиправдана одноманітність синтаксичних конструкцій та бідність синтаксичного ладу мовлення самотійних висловлювань учнів.

Опрацювання будь-якою синтаксичної теми – складна робота. Вона має починатись із спостережень над мовними фактами, що виступають основою для аналізу та подальшого узагальнення й розуміння синтаксичних понять. У своїй більшості синтаксичні явища, які аналізуються, присутні в мовленнєвій практиці учнів завдяки спілкуванню, читанню літературних творів, текстів підручників тощо. Так діти практично ознайомлюються із різноманітними синтаксичними конструкціями та вчаться використовувати їх у власному мовленні. Але необхідно працювати над тим, щоб ця мовленнєва практика ставала усвідомленою.

У багатьох науково-методичних працях підкреслюється необхідність інтеграції між опрацюванням елементів синтаксису та матеріалом інших програмних розділів мовного курсу. «Найчастіше синтаксис пов'язують із морфологією, оскільки даний розділ граматики розглядає слово у його відношеннях і зв'язках із іншими словами в мовленні» [4, с. 85].

А. В Смешнова, аналізуючи питання формування комунікативних навичок при вивченні синтаксису здобувачами початкової освіти, пише, що у практичних діях, пов'язаних із побудовою словосполучень та речень, учні 3 класу також опановують нормативне вживання парадигм відмінювання (на основі встановлення зв'язку між словами у складі словосполучення), підвищують рівень орфографічної грамотності і таке інше. Для кращого засвоєння учнями узгодження прикметника з іменником авторка звертається до ігрових технологій

та пропонує використовувати, наприклад, такі ігрові завдання:

(1) «Про кого (про що?) можемо так сказати?»: учитель називає прикметник, а учні добирають іменники за названою прикметником ознакою.

(2) «Спіймай»: учитель називає словосполучення, учні повинні плеснути у долоні, якщо слова в ньому поєднані помилково.

Дидактичні ігри, з власного досвіду авторки, є ефективними при роботі з синтаксичним матеріалом, оскільки дозволяють активізувати вміння правильно будувати словосполучення різних типів, тренуватись у поширенні ними речень, відпрацьовувати граматичні норми

Головною одиницею синтаксичного ладу мовлення є речення, тому словосполучення в системі розвитку мовлення учнів – це лише сходинка до побудови одиниць вищого рівня – речень та зв'язних висловлювань. Краще зрозуміти зв'язок між словами, осмислити поняття словосполучення і речення допоможуть, наприклад, такі ігрові вправи-естафети:

(1) «Склади речення»: використовуючи подані словосполучення, групи учнів у ситуації змагання мають скласти речення.

(2) «Пошир речення»: демонструється просте непоширене речення і пропонується поширити його: поповнити новими компонентами, спираючись на побудову словосполучень, наприклад:

Бабуся готує. – Бабуся готує (що?) вареники. Бабуся готує вареники (з чим?) з вишнями ...

Вчитель може допомагати учням навідними граматичними запитаннями, які, окрім запланованого, одночасно сприяють опрацюванню різних видів синтаксичного зв'язку між компонентами словосполучення [7].

М. Левицька у статті «Формування комунікативної компетентності молодших школярів» пропонує інноваційний варіант навчання дітей складати речення – методику, побудовану на концепції розвитку творчої уяви (РТУ): складання речення за сюжетними малюнками. Вправа будується на основі навчально-мовленнєвої ситуації «Детективи». Форма навчання є ігровою. Діти працюють із серією малюнків на основі алгоритму, кожен крок якого має свою

мету. Перехід до наступної сходинки алгоритму реалізується лише після успішного виконання учнем попереднього завдання. Послідовність дій така: треба знайти на малюнках спільних героїв; місце, у якому відбуваються події; визначити час подій; назвати дії героїв; скласти розповідь [5].

Н.М. Шпортун у статті «Формування граматичних понять української мови у початкових класах засобами дидактичних ігор» підкреслює важливість з'ясування синтаксичної функції того чи іншого слова (частини мови) у зв'язку з тим, що усвідомлення функціональної ролі кожної частини мови допоможе учням здобути практичні синтаксичні уміння. Вивчення частин мови, їх найважливіших граматичні категорій дозволяє закріплювати та вдосконалювати вміння граматично правильно будувати словосполучення й речення, вводити їх у зв'язні висловлювання [9].

Синтаксична робота не може будуватись на основі окремих речень – вважає О. Гончарук, розглядаючи питання формування пунктуаційних умінь і навичок учнів початкових класів на текстовій основі. Семантику речення, позбавленого контексту, часто неможливо сприйняти відповідно до авторського задуму. Тому в процесі синтаксичного чи пунктуаційного аналізу речення може виникнути необхідність виходу за його межі, аналізу мовних одиниць у зв'язних висловлюваннях – монологічних текстах, що відображають специфіку їх функціонування.

У роботі над пунктуацією на основі тексту у початкових класах доречним є метод спостереження над мовними явищами з використанням евристичної бесіди. Окрім цього, автор пропонує використовувати метод пояснення (розповідь), який супроводжується застосуванням асоціативної методики для активізації зорової пам'яті учнів за допомогою яскраво оформленої наочності з умовними кольоровими виділеннями різних синтаксичних явищ: звертань, однорідних членів речення, речень, різних за метою висловлювання тощо.

Для опрацювання теми «Розділові знаки в реченнях зі звертаннями» пропонуються завдання на основі тексту: на інтонаційно правильне відтворення речення з виділеним звертанням; на пунктуаційне виокремлення та інтонування

звертань в різних синтаксичних позиціях в реченні (на початку, в середині, в кінці); на постановку розділових знаків у тексті, що має звертання, можливо – з попереднім кольоровим виділенням останніх (вправа може виконуватись із застосуванням комп'ютера); на складання речень зі звертаннями в різних позиціях – зі збереженням змісту тексту, що є предметом розгляду на уроці літературного читання; на складання схем речень зі звертаннями; на складання речень зі звертаннями – реплік діалогу на основі малюнка, їх серії, реальної чи умовної мовленнєвої ситуації [3].

Висновок.

Отже, у сучасній лінгводидактиці продовжується активний пошук в галузі методики навчання синтаксису у початковій школі, в першу чергу – у зв'язку необхідністю вирішення актуальних завдань формування комунікативної компетентності учнів. Як продуктивні розглядаються технології активного навчання з використанням дидактичної гри, реальних та уявних мовленнєвих ситуацій, вправ, що пов'язані з розвитком критичного мислення і творчості учнів.

Література:

1. Біляєв О.М. Зміст уроку мови. Харків: Педагогіка і психологія. 2015. 115с.
2. Біляєв О.М. Лінгводидактика рідної мови: навч.-метод. посіб. Київ: Генеза, 2005. 180 с.
3. Гончарук О. Формування пунктуаційних умінь і навичок учнів початкових класів на текстовій основі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Педагогіка. Соціальна робота.* 2014. Вип. 31. С. 49-51.
4. Дубовик С.Г., Мороз А.В. Організаційно-методичні основи вивчення розділу «Синтаксис» у початковій школі. *Молодий вчений.* 2023. №5 (117). С. 84-88. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-5-117-16>
5. Левицька М. В. Формування мовленнєвої компетентності молодших

школярів. *Початкова освіта (Шк. світ)*. 2014. Травень, № 10. С. 22-23.

6. Самсонюк О.О. Формування синтаксичної субкомпетентності в загальноосвітній школі. International scientific e-journal ЛОГОС. ONLINE. 2019. № 4. URL: <https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.04.07.html>.

7. Смешнова А. В. Формування комунікативних навичок при вивченні синтаксису учнями молодшого шкільного віку. *Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях студентської молоді. "Родзинка 2013"*: зб. матеріалів XV Всеукр. наук. конф. молодих вчених, 18-19 квіт. 2013, м. Черкаси. Серія Психолого-педагогічні науки / МОН України, ЧНУ ім. Б. Хмельницького. С. 475-478.

8. Смешнова А. В. Вивчення елементів синтаксису в початковій школі (на матеріалі творів Т.Г.Шевченка). URL: <http://nauka.zinet.info/20/smeshnova.php>

9. Шпортун Н. М. Формування граматичних понять української мови у початкових класах засобами дидактичних ігор. URL: <http://dorobok.edu.vn.ua/article/view/1565>

Abstract. *This article describes the problem of finding methodological approaches to developing the syntactic competence of primary school students. It describes certain traditional approaches to organizing syntax instruction and highlights modern proposals from scholars that are relevant for implementing new educational technologies in line with the requirements of competence-based learning. Based on an analysis of methodological literature, some organizational and methodological options for working with sentences are presented. The study determines that modern language pedagogy views active learning technologies as productive, especially those that use: didactic games, real and imaginary speech situations, exercises linked to the development of students' critical thinking and creativity.*

Key words: *primary school, competence-based learning, Ukrainian language teaching technologies, primary syntax instruction, syntax exercises and tasks.*

Статтю надіслано: 25.08.2025 г.

© Сокаль М.А.